

LÅS OG BESLAG

Låsesmeden fortsetter sin serie om design på lås og beslag varer – en serie som vil fortsette framover, etter hvert også med en gjennomgang fra våre nordiske naboer, som i stor grad preger våre moderne leveranser.

**Tekst og foto: Bård Eilif Hveding
III. Triokatalog fra 1911.**

En dokumentert beslagproduksjon

I denne artikkelen hopper vi tilbake til det vi ofte kjenner som starten av den dokumenterte og katalogiserte beslagshistorie i Norge, dvs. tilbake til ca 1850, med starten av firmaet Joh. Mathiesen. Flere låsesmeder kjenner til TrioVings historie gjennom Tor Sørnes' bok, og vi skal ikke gjengi noen komplett låshistorie her, men fokusere på det fantastiske utvalg som etter hvert dukket opp i kjølvannet av verksmester Mathiesens beslagproduksjon over en 70 års periode fram til ca 1920 og relatere dette tid byggeskikk og arkitektur.

Hvem var formgiverne?

Formgiverne til det den tids store utvalg beslag var "ukjente kunstnere", som ikke får navnet skrevet i noen historiebok.

Dette er parallelt med "Iddis" -produksjonen (etikettene til sardinboksene) i som startet på siste halvdel av 1800-tallet i Stavanger. Dette er verdens første fargede reklame (!), og de mange tusen etiketter er samleobjekter, og gjenstand for utstillinger langt utover Norges grenser. Med få unntak er kunstnerne her også ukjente.

Tre overlappende byggestiler – med flytende grenser

De forskjellige epoker i arkitekturhistorien kommer senere til Norge enn ellers i Europa. Vi ser også at vi har rene norske tradisjoner og former som vi ikke finner i utlandet. Mathiesen startet sin produksjon i slutten av senempiren og begynnelsen på sveitserstilen. Senempiren, utviklet fra empiren, videreførte idealer fra antikken og romersk arkitektur. Bygningsmasse og dekor i Norge er derimot i tre. Viktige kjennetegn var egyptiske motiver, søyler og gavlmotiver på dører/vinduer. Beslagene var ofte preget av symmetriske langskilt, med enkel dekor. T-formet vridere var vanlig, men senere ser en forskyving til usymmetriske vridere.

Foto av Joh. Mathisen art nr. 15, funnet i København! Men hvilke skilter hørte til?

Om det finnes noen katalog fra denne bedriften er ukjent, men flere produkter er merket med stempel og produktnummer. Det er grunn til å anta at noen av produktene ble "tatt med" inn i Christiania Dørvriderfabrik (CDF) som ble startet i 1864, og ifølge Trios festskrift fra 1952 en ren fortsettelse av 1850 etableringen.

Vi befinner oss nå midt i sveitserepoken, som hadde forbilder fra landene rundt Alpene blandet med norsk nasjonalromantikk – vi fikk på en måte en stil for oss selv. Dekor ble viktig. Løvsagutskjæringer på fasadeverandaer i flere etasjer var et sikkert tegn. Enfløyede dører har ofte fire speil, liggende i topp, to høye parallelle midt på, og et liggende nede. Dørvriderene blir svært ofte "pæreformet". Vi får også vridere med tregrep eller bein, og langskiltene erstattes med runde skilt. En tidlig modell, CDF 6, messing polert med ibenholt grep er en av bestselgerne fra perioden, som må ha holdt seg i lang tid, fra midten på 1860-tallet og til engang mellom 1910 -1920. De enkleste vriderne laget av sandstøpt messing, og noen kunne leveres forniklet

Stilepoker i Norge nevnt i artikkelen

• Renaissance	før 1700
• Barokk	1650-1760
• Rokokko	1760-1790
• Klassisime	1780-1810
• Empire	1800-1835
• Senempire	1835-1870
• Sveitserstil	1840-1920
• Historisme	1860-1910
• Jugend	1890-1920
• Den nye Norge	1905-1930

DESIGN I NORGE

CDF 60 og 75.

eller i bronse. Nikkel kom til Norge ca 1880, krom ikke før ca 1925. På mer utførte vridere ble det benyttet andre teknikker, som vokstøpning og "perlerader" som krever spesielle støpeteknikker. Dette finner en på for eksempel de litt seinere modellene CDF 60 og CDF 75, to nesten like vridere, men 75 er litt større og har mer dekor.

Nasjonalromantikken blomstret, og atter en stil ser dagens lys. I en epoke der store kunstnere som I. C. Dahl forteller det norske folk at vi har en egenart, kommer dette også til uttrykk gjennom byggeskikk og bygningsdetaljer i det som kaltes historisme og dragestil. Påvirkning fra vikingtiden – da vi var et fritt land og andre typisk norske fenomen gjør seg gjeldende. Vi aner allerede at landet er ferd med å bli helt fritt. Flott utskåret og

dreid treverk benyttes umalt i innredning, og utvendig har listverk rike dekorfunksjoner malt i farger som framhever detaljene. Ole Bulls Villa "Lysøen" ved Bergen er enestående eksempel på dette, likeså Breidablikk i Stavanger. Vi aner allerede med 60 og 75 vriderne en "flytende" overgang også i beslagdesignet – mer dekor. Vrideren og håndtaket på neste bilde er flotte eksempler på beslag som går "rett hjem i disse byggverk". I denne epoken ser en også en fornyet bruk av norsk smijernstradisjon i byene – på bygdene hadde de fortsatt en posisjon, selv om en også her var begynt å bruke "fabrikkproduserte vridere"

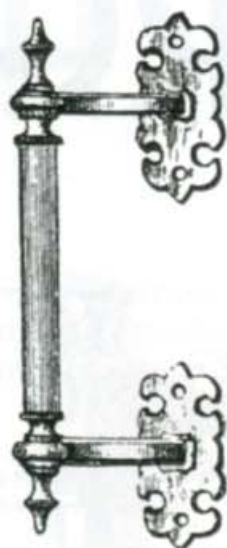
Kopiering og "lån" har nok vært utbredt. Man kunne kjøpe et fint beslag ute, ta det hjem, og med relativt små kostnader få opp produksjonen på en enkel måte, spesielt på sandstøpte beslag. Den innkjøpte vrideren var modellen. Det ble hentet flinke fagfolk fra Eskilstuna både til lås og beslagproduksjonene i Oslo og i Stavanger rundt århundreskiftet. Messing og etter hvert låsproduksjon foregikk hovedsakelig i Oslo, mens hengsler og trådprodukter fikk en vellykket produksjonsstart i Stavanger.

Portklinke CDF 154 og grepet 263 her gjen-skapt i serien Klassisk Norsk.) Legg merke til "rosen" på beslagene – Disse ble laget som løse deler og skrudd fast som en mutter. Rosen går igjen på i alt tretten forskjellige beslag i Trio katalogen fra 1911.

LÅS OG BESLAGDESIGN I NORGE

Et eksempel på kopiering entrebåntaket EK 5847, nesten identisk med CDF 195 ofte brukt i bygårder

Vi finner mange av de samme modeller i Sverige – som det er grunn til å anta var først ute. I dag produserer Eskilstuna Kulturbeslag de svenske modellene, samt noen norske for undertegnede firma. Om en ser på deres katalog, finner en alle de samme produkter i Trios 1911 katalog.

Kopiering eller ei; Det er allikevel grunn til å være mektig imponert over utvalget vi finner i det gamle Trio systemet, helt fra til funksjonalismen gjorde sitt inntog her i landet. De fleste produktene finner vi kun i Norge. Vi finner over 450 forskjellige artikler og design, som dekker over de tre overnevnte epoker og så endelig et flott utvalg i de to siste epokene – **jugend og "det nye Norge"**

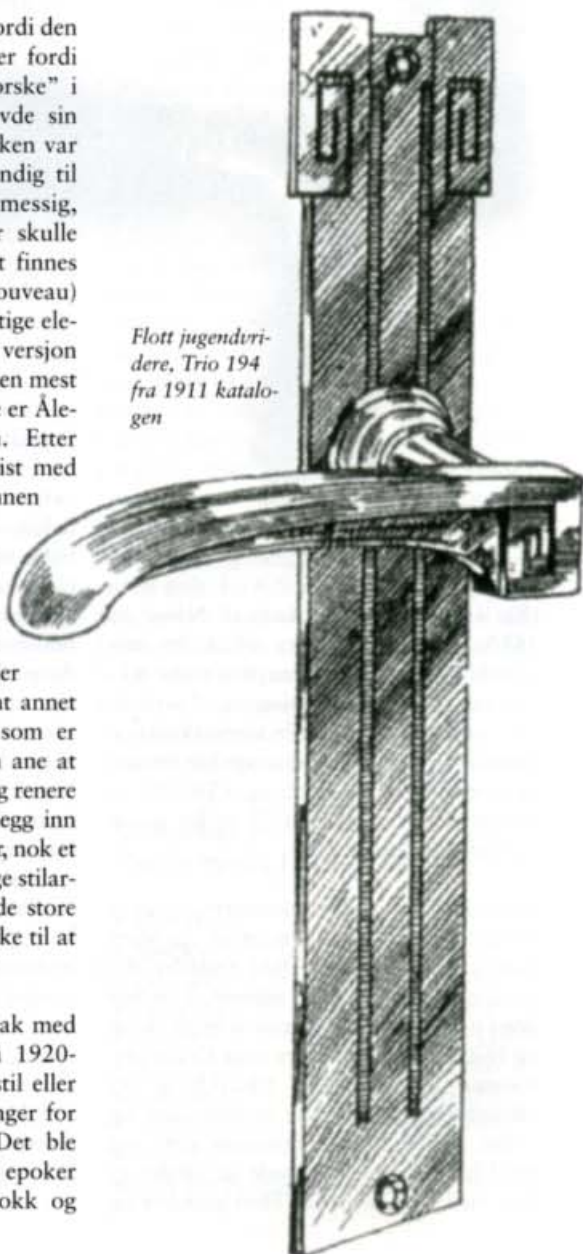
Jugendepoken var kort. Kanskje fordi den var "kostbar" å gjennomføre eller fordi den var feil i det "riktige og Norske" i perioden rundt 1905. Stilen krevde sin håndverker fullt ut og noe av tanken var en helhet i alle detaljer, fra utvendig til innvendig. Ikke bare bygningsmessig, men også innredning og møbler skulle være en del av denne helhet. Det finnes både "franske/belgiske" (Art Nouveau) versjoner, der blad og stilk var viktige elementer i dekoren, men en tysk versjon som fikk betegnelsen jugend, ble den mest fremtredende her i landet. I Norge er Ålesund jugendbyen framfor noen. Etter bybrannen i 1904 ble den gjenreist med bl.a. tyske midler fra norgesvennen keiser Wilhelm.

Byen ble fornuftig nok gjenreist med murbebyggelse. En byvandring her er som å bla i en beslagkatalog fra epoken. Men landet over finnes det flere flotte eksempler på jugendstilen også i trehus, blant annet en lang rekke jernbanestasjoner som er blitt vernet i de senere år. En kan ane at den tyske stilen var noe strengere og renere i linjene. I Norge blandet en i tillegg inn dragestilen med jugendstilens dekor, nok et eksempel på miksing i de forskjellige stilarter. Trio produserte en stor mengde store flotte vridere fra epoken. Legg merke til at langskiltet nå er tilbake på dørene.

Jugendstilen endte ikke med et brak med funksjonalismens inntog midt på 1920-tallet. Det nye Norge – atter en stil eller egentlig en søken i flere stil retninger for å finne den hel norske stilen. Det ble benyttet dører med dekor fra flere epoker – fra barokk til historisme. Barokk og

klassisme har også en plass på større boliger og gårder i denne tiden. Modellutvalget av vridere var antagelig nå så stort at en kunne forsyne markedet innenfor de fleste stilarter som er beskrevet. Vi kommer i senere artikler tilbake til funksjonalismen og hvilken påvirkning den hadde både vareutvalg og design. Kanskje var de første 40 år av TrioVings historie den mest interessante sett med kulturhistoriske øyne?

Kilder: Drange, Aanensen, Brønne: "Gamle Trehus"
Jan Wüig: Trios festskrift 1952, "Trekk av låsens historie"

Flott jugendvridere, Trio 194 fra 1911 katalogen